

Любомир Винар
Кент, США

**ІСТОРИК ПАВЛО ГРИЦАК: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ
(У 50-ліття смерті)**

Стаття присвячена вивченню творчості маловідомого в Україні талановитого дослідника Галицько-Волинської держави та автора спогадів Павла Грицака. В ній вперше узагальнено біографію та проаналізовано наукову творчість вченого.

Ключові слова: П. Грицак, науково-організаційна праця, Галицько-Волинська держава, УВАН, НТШ.

The focus of this article is to examine the works of the talented but relatively unknown scholar, Paolo Hrycak, on the Galician-Volynian State and also his memoirs. For the first time the author presents the biography and analyses his scholarly works.

Key words: P. Hrytsak, scholarly and organization activity, Kingdom of Galicia–Volhynia, UFAS (UVAN), Shevchenko Scientific Society.

Вступ

У 2008 році року минуло п'ятдесят років від передчасної смерті історика Павла Володимира Грицака (1925 – 1958). Павло, якого ми кликали в Пласті Павлуном, був членом УВАН і НТШ, автором оригінальних історичних досліджень, активним членом «Пласту» (Курінь «Бурлаки»), студентського Товариства «Обнова» та бувшим вояком дивізії «Галичина». Павло Грицак був талановитим молодим істориком і науковим діячем, автором цінних історичних праць. Як вчений, він мав енциклопедичне знання історії України і був загально шанований в наукових установах та громадських організаціях. Павло був справжнім ерудитом і вирізнявся своїм інтелектом, здібністю аналізу і синтезу досліджуваних історичних явищ. Також був здібним публіцистом і мемуаристом. Павло Грицак мав всього 32 роки, коли 2-го квітня 1958 року в Нью Йорку невідомою смертю скосила його життя, вивпнене творчими плянами наукової праці і різними громадськими обов'язками. Він заповідався на видатного дослідника історії України і Східньої Європи. Передчасна смерть Павла Грицака – незаступима втрата в українській науці.

Я мав велику приємність співпрацювати з Павлом Грицаком на

форумі Української Вільної Академії Наук, в журналі *Розбудова держави* і в Історичній Комісії «Зарева». Ми обидва належали до пластового куреня «Бурлаки». Павло був життєрадісною людиною, мав добрий гумор і феноменальну пам'ять. Ще в 1985 році проф. Іван Лисяк-Рудницький звернувся до мене з проханням допомогти йому зредагувати збірник вибраних наукових праць історика, на що я погодився. На жаль, цей проєкт тоді не був зреалізований. Відзначаючи п'ятдесятиліття смерті Павла Грицака, бажано коротко навітлити його життєвий шлях з надією, що обширніша праця про його наукову й іншу діяльність появиться пізніше.

Джерела та література

До сьогодні життя і діяльність Павла Грицака незадовільно навітлена в історичній літературі. За винятком кількох інформативних статей і коротких спогадів, досі не появилася обширніша праця про його життя і творчість¹. Важливо згадати, що появилася спогада Людмили Грицак, мами Павла, і його старшого д-ра брата Петра Грицака, які містять деякі важливі біографічні згадки про батьків і Петра і Павла, братів Грицаків². На жаль Павло не залишив обширнішої автобіографії. Для поширення джерельної бази я звернувся до членів родини Павла Грицака і його знайомих, з проханням прислати замітки про його життя і діяльність. В першу чергу з подякою згадую короткі спогади п. Дарії Грицак-Самотулки, дружини Павла, д-р Петра Грицака, брата і д-р Марії Фішер-Слиж, сестри дружини Павла. Всі вони прислали цінні матеріали, отже це опитування було успішне і принесло добрі наслідки³. Також треба згадати, що в архіві проф. Олександра Оглоблина знаходиться декілька листів Павла Грицака, які відносяться головню до його студій і наукової праці, зокрема в УВАН. Також в Архіві УВАН у США знаходяться деякі матеріали про історика. З інших архівів треба згадати Український Вільний Університет, Міннесотський і Фордгамський університети, на яких Павло Грицак студіював. Правдоподібно, в університетських архівах збереглася деяка документація про його студії. Також немає сумніву, що листи Павла Грицака знаходяться в його знайомих, які з ним співпрацювали. Віримо, що майбутній дослідник зможе віднайти важливі матеріали, зокрема листування Павла Грицака і це поширить джерельну базу. Його життя, діяльність і творчість заслуговує на обширне джерельне опрацювання.

Короткий біографічний нарис

У короткому нарисі про життя свого сина, його мати п. Людмила

Грицак, пише, що Павло «вже змалку мав велике заінтересування до книжки. Дуже добре вчився, а найбільше любив історію і літературу»⁴. Ця любов до книжки і історії тривала ціле його життя. Вже в молодих роках він започаткував серйозно досліджувати минуле своєї Батьківщини, і продовжив дещо пізніше під час університетських студій вивчати історію України і Східної Європи.

Павло Грицак народився 25 червня 1925 року в Перемишлі в родині гімназійного професора клясичних мов д-ра Євгена Грицака і Людмили Грицак з роду Добжанських на Волині. Батько був професором української гімназії в Перемишлі, а згодом в Ярославі. Павло мав старшого брата Петра, тепер доктора філософії науки механічної інженерії, який проживає в Америці. Розглядаючи головні впливи на кристалізацію світогляду і життя молодого Павла, можна визначити три головні чинники: родина, школа і «Пласт».

Батьки мали великий вплив на інтелектуальний розвиток молодого Павла і його раннє зацікавлення історією. У домі була велика бібліотека, зокрема книжки, присвячені різним історичним аспектам античної культури. Маючи 14 років, як згадує його брат Петро, він зацікавився історією Перемишля і зачав збирати матеріали до історії міста. Також його часті вакації на Волині, звідки походила мама, мали вплив на його зацікавлення історією Волині, а згодом – студіями Галицько-Волинської держави.

В 1931 – 1937 роках Павло ходив в Перемишлі до народної школи, що називалася «Пашкевичівка», опісля від 1937 до 1940 року навчався у Перемиській україномовній гімназії, а згодом в Державній Гімназії в Ярославі, де в червні 1943 року здав матуру. Від молодих років належав до «Пласту» і від 1937 року їздив на виховні табори молоді, організовані Комісією Виховних Осель і Мандрівок Молоді (КВОММ), яка сповнювала функції забороненого польською владою «Пласту». Можна ствердити, що «Пласт» в той час і пізніше відіграв важливу роль в житті молодого Павла. У гімназії починаючи з шостої класи він був членом редакції шкільної газети *Вперед*, писав, як згадує мама, редакційні статті і також давав лекції своїм товаришам з латини, німецької і української мови. Свою першу статтю «На Сивулю в Горгани» Павлунонь видрукував у 1938 році в «Звідомленні Кружка Родичів Першої Української Гімназії». Це був початок його журналістської праці. Його батько Євген Грицак, «виховував своїх двох синів у дусі, пов'язаному з клясичною історією, і любив дискутувати з синами «епізоди Гомерової Ілліади»⁵. Євген Грицак дуже опікувався дітьми і як згадує його дружина

пані Людмила: «Завжди контролював науку, бо ж хотів їм дати найпевнішу зброю – знання»⁶. Він це успішно зробив.

В 1943 році Павло здав матуру в Ярославі і зголосився добровольцем до української дивізії «Галичина», з глибокою вірою причинитися до визволення України. Він пройшов рекрутський вишкіл в Гайделягеру і був призначений, як згадує його брат Петро, до важкої зенітної артилерії і тоді відбув під старшинський вишкіл протилетунської артилерії в Мюнхені, який закінчив в березні 1944 року. Він здобув знання «штурмана» (єфрайтера)⁷. Він брав участь у битві під Бродами і в липні 1944 потрапив до большевицького полону, де перейшов різні знущання советської таборової влади, працюючи на шахтах вугілля недалеко Москви. В 1945 році, як колишній польський громадянин, був звільнений і висланий до Перемишля, місця його народження. Після різних пригод, в червні 1946 року дістався до Баварії. Своє життя в Дивізії і полоні Павло описав у спогадах *Вежі і кулемети* (Мюнхен, 1959), які написав у 1946 році, маючи лише 21 рік. Це була перша більша праця майбутнього історика, яка вказувала на його здібність об'єктивно реєструвати і насвітлювати історичні події. Глибока релігійність і твердий національний характер, допомогли Павлові пережити советський табір полонених і дістатися на волю. З допомогою брата Петра, він дістався до мюнхенського табору біженців у Фраймані, де проживала його мама. Його улюблений батько д-р Євген Грицак загинув в 1944 році у Словаччині. Правдоподібно, його розстріляли советські партизани-парашутисти⁸. В Мюнхені Павло познайомився з майбутню дружиною – студенткою фармації Дарією Слиж, з якою в 1951 році одружився у Нью-Йорку. Подружжя Павла і Дарії Грицаків мали двоє дітей – доню Ольгу (Оку) і сина Євгена. У своїх коротких спогадах, п. Дарія згадує про Павлуна як дуже дбайливого, люблячого батька, який багато часу присвячував дітям⁹.

У Мюнхені Павло студіював історію в Українському Вільному Університеті, який закінчив магістерським дипломом в 1949 році. Паралельно він студіював історію в мюнхенському німецькому університеті. Він був активним студентським діячем, членом Студентської громади і студентського католицького товариства «Обнова». У Мюнхені став членом-основником пластового куреня «Бурлаки», якому присвятив багато уваги. В 1949 році Павло виїхав до Америки, спершу жив в Амстердамі, Н.Й. Опісля Павло з мамою переїхав до Міннеаполіс, Мінн. В 1951 році він одружився з Дарією Слиж і заложив родинне вогнище, доня Ока народилася в цьому році. Пав-

ло продовжував в University of Minnesota свої студії історії Східньої Європи і лінгвістику, які закінчив магістерським дипломом у червні 1951 року¹⁰.

Павло написав магістерське дослідження «The Struggle between Federalism and Centralism in Russian Political Development». В наступному році Павло почав працювати в місцевій газеті *Minneapolis Star Tribune* і рівночасно студіював бібліотекарство в Бібліотечній школі Міннесотського університету, яке закінчив дипломом бакалавра бібліотечних наук (Bachelor of Science in Library Science) в грудні 1953 року. В цей час проф. О. Грановський, з яким Павло листувався ще з Німеччини 1949 року, був його дорадником в академічних і інших справах. В 1953 році Павло з родиною переїхав до Нью Йорку, де одержав працю бібліотекаря в Публічній бібліотеці в Брукліні, де працював до 1957 року. В лютому цього ж року почав працювати в Слов'янському Відділі Публічної Бібліотеки в Нью Йорку. Як відомо, цей Відділ мав одну з найкращих колекцій українки та славістики і в значній мірі став своєрідним довідково-науковим центром, де зустрічалися вчені, працюючи над різними славістичними темами. Я мав нагоду декілька разів зустрічатися з Павлом в нью-йоркській бібліотеці, обговорювати різні історичні проекти.

Павло дуже добре почувався серед багатющої колекції видань, присвячених Східній Європі, і продовжував свою наукову діяльність. Можна ствердити, що головним академічним дорадником Павла в академічних і наукових справах у той час був проф. Оглоблін, який приєднав його до співпраці в УВАН і дораджував в університетських студіях. Мрією Павла було закінчити навчання докторатом з історії. В листах до проф. О. Оглоблина, він писав, що планував здобути докторат на УВУ, але вкінці вирішив вступити на докторську програму Фордгамського університету в Нью Йорку і став докторантом відомого історика проф. Оскара Галецького (Oskar Halecki)¹¹. Павло здав усі докторські іспити (т.зв. P.H.D. comprehensive) і писав дисертацію про князя Михайла Глинського. В Нью Йорку Павло включився в наукове життя, в працю наукових установ, зокрема Української Вільної Академії Наук і НТШ.

Проф. Микола Ветухів, президент УВАН, писав, що Павло був висококваліфікованим істориком, молодою динамічною людиною, який завжди був готовий служити українській науці. Він виступав з доповідями на наукових конференціях Академії, був ученим секретарем Чорноморської Комісії і активним членом Історичної секції УВАН. Тоді він близько співпрацював з проф. О. Оглоблином, І.

Лисяком-Рудницьким, Л. Соневецьким та іншими істориками. Як секретар Чорноморської Комісії, Павло Грицак допомагав організувати наукові конференції в УВАН. Він мав пляни поширити круг співробітників Комісії, зокрема розчисляв на допомогу інж. Лева Биковського, який видавав *Чорноморські збірники* і мав близькі контакти з дослідниками, які займалися Чорноморською тематикою. Він також багато допоміг в редагуванні англійською мовою «Української історіографії» Дм. Дорошенка і О. Оглоблина, що вийшла в *Анналах* УВАН у 1956 році. Можна сказати, що в той час Павло «жив» Академією. Також він близько співпрацював з проф. В. Кубійовичем і опрацьовував гасла в *Енциклопедії Українознавства*¹². В 1957 році історика запросили викладати історію України в Українському Технічному Інституті в Нью Йорку¹³.

Павло Грицак часто брав участь в наукових конференціях, які організовували різні установи. Його доповіді на конференції з нагоди 700-річчя Львова (1956), на урочистій Шевченківській конференції «Ідея Вашингтона у Шевченка» (1957) і на урочистій конференції, присвяченій пам'яті акад. Д. Багалія – «Д.І. Багалій як дослідник української опозиції 1820-их років» (1958) запам'яталися до сьогодні, як шедеври наукової ерудиції молодого історика.

В 1955 році я запросив Павла виголосити доповідь на першій науковій сесії Історичної Комісії «Зарева», що відбулася в Торонті. Його доповідь «Суть українського історичного процесу в Середньовіччі», в якій він зупинився над термінологією і твердив, що самого терміну «середньовіччя» наша історіографія не знає, замінюючи його терміном княжої доби. Однак цей термін не охоплює доби 6 – 8 століття української історії. Він підкреслив органічний зв'язок між Київським княжим і Литовським періодом нашої історії та його продовження в початках козацької доби. Він науково заперечив фальшиві гіпотези про спільність походження росіян і українців. На нашу думку, думки П. Грицака не лише цікаві, але не втратили актуальності по сьогоднішній день. Важливо підкреслити, що він завжди свої гіпотези скріплював історичними джерелами.

Спільно ми доповідали на засіданнях Історичної Секції і Чорноморської комісії УВАН. Пригадую, що 25 листопада 1956 року відбулося засідання Історичної Секції і Чорноморської Комісії УВАН з двома доповідями – П. Грицака «Іспанське джерело 14 століття до історії Східної Європи» і Л. Винара «Олівер Кромвель і Богдан Хмельницький». Ми мали спільні наукові зацікавлення в дослідках Литовської доби в історії України і також вивчали початки укра-

їнської козащини та ролі Молдавії в її формуванні. Часами провадили історіографічну полеміку, але завжди залишилися співробітниками. Важливо згадати, що Павло стояв біля витоків журналу *Український Історик* і УІТ. Ще під кінець квітня 1956 року в УВАН відбулася нарада істориків з участю Олександра Оглоблина, Миколи Чубатого, Павла Грицака, Леоніда Соневицького і Любомира Винара, на якій ми обговорювали важливість видання історичного журналу і організації історичного товариства. Усі погоджувалися, що ці дві справи винятково важливі для розвитку української історичної науки. Павло наголошував на потребу тісної співпраці між науковими установами і між істориками. Цю думку ми всі поділяли. На превеликий жаль, він не дожив до появи першого числа *Українського Історика*.

Крім наукової діяльності, він був активним членом пластового куреня «Бурлаки» і містив короткі статті в бурлацькій *Кометі*. Активно співпрацював у католицькому студентському товаристві «Обнова» і був членом Братства колишніх вояків І-ої Української Дивізії УНА.

Павло Грицак був дуже активним у науковому і громадському житті Нью Йорка, був добрим і цікавим доповідачем. Але перепрацьованість в науковому, професійному і громадському житті причинилася до тяжкої хвороби Павла – невиліковного пістряка. Саме коли він інтенсивно писав докторську дисертацію, в листопаді 1957 року, появилися симптоми цієї страшної недуги. Важка операція була невдалою і після неуспішної хеміотерапії, Павло Грицак 2 квітня 1958 р. помер у своєму помешканні в Нью Йорку. Був похований на цвинтарі Кальварія. Це була найбільша родинна трагедія і незаступима втрата для української науки і громадського життя. Відійшов Павло в розпалі творчих задумів, залишивши молоду дружину і малих дітей Оку та Євгена-Юрія.

Як згадає сестра дружини історика д-р Марія Фішер-Слиж і брат д-р Петро Грицак, похоронні відправи за численною участю української громади, були сумні і зворушливі. З ним прощалися родина, брати по зброї – дивізійники, пластуни і представники установ, в яких він працював. Зворушливо виступив його професор Оскар Галецькі, який любив свого докторанта. Він відзначив: «Хоч я був Павла Грицака ментором, то мушу сказати, що він для своєї наукової роботи, не потребував жадного ментора» (інформація від д-ра Петра Грицака). Так і було. Павло Грицак був талановитим істориком і автором цінних наукових праць.

Дещо про творчість Павла Грицака

Дослідження наукової і іншої творчості Павла Грицака вимагає окремого джерельного дослідження. В нашій короткій статті обмежуємося лише до коротких спостережень. Крім наукових праць і рецензій, Павло Грицак також писав спогади і публіцистичні статті. На жаль, немає повної бібліографії його праць. Він був здібним істориком, і ще до написання докторської дисертації, був автором важливих історичних праць зі Старої та Середньовічної історії України. Він також досліджував передкиївські державні формації в Україні, зокрема антський союз, історичність князя Кия, про Київську і Галицько-Волинську середньовічні держави, Литовську добу історії України і ранню добу української козаччини – аж до Люблінської Унії. Окрему увагу він також присвятив історіографії. Отже діапазон його історичних дослідів був доволі широкий. На превеликий жаль, до сьогодні не вдалося відшукати його працю (дисертацію) про князя Михайла Глинського¹⁴. По доктораті, Павло плянував написати працю «Порівняльна історія Східньої Європи» і до цієї теми увесь час збирав матеріяли. Неможливо в короткій статті подати задовільну аналізу праць талановитого історика, його головних історичних концепцій і гіпотез. У своїх працях він прийняв з доповненнями історичну схему Михайла Грушевського, положення якого часто розвивав на основі нових наукових джерел. Він відтворював історію України на основі нових джерел, які часто впроваджував в науковий обіг, і багатой літератури. Знання латинської, грецької, німецької, французької, італійської і слов'янських мов було допоміжним в користуванні історичних джерел і наукової літератури.

Статті і рецензії історика друкувалися в журналах *Розбудова держави*, *Київ*, *Літературна газета*, *Аннали УВАН*, *Самостійна Україна*, *Slavic and East European Studies* та ін. Він часто містив історичні статті в *Свободі*, *Християнському Голосі* та інших часописах. Павло Грицак був автором двох книг – *Вежі і кулети. Спогади з Дивізії і большевицького полону* (Мюнхен, 1959, 148 с., друге видання вийшло у Львові в 1995 р.), про які вже раніше згадувалося, та монографії *Галицько-Волинська Держава*, що була видана по його смерті (видання Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці і Видавництва «Обнова» (Нью Йорк, 1958, 175 с.).

Коротко обговоримо ці видання, які авторів принесли заслужену репутацію здібного історика і вдумливого мемуариста. Свою першу друковану працю *Вежі і кулети. Спогади з Дивізії і большевицького полону*, написав Павло Грицак після повороту з полону,

маючи всього 21 рік¹⁵. Вона належить до мемуарної історичної літератури. У передмові автор писав: «Моєю амбіцією є писати так, щоб колись, по літах, коли вже буде існувати ряд праць про такі важливі в нашій історії сорокові роки, коли будуть вислухані інші безпосередні учасники подій, ніхто не зміг закинути, що вони фальшиві, односторонні, чи сторонні. Чи може взагалі мати спогади 21-літня людина»¹⁶. Відповідь на це питання позитивне. Павло добре виконав своє завдання і дав цікавий образ життя цієї трагічної доби. Вже тоді він показався талановитим хронікарем і точно відтворив початки дивізії «Галичина», свій і своїх друзів, військовий вишкіл, навітлив відносини німців до українців і навпаки, подав важливий опис розбиття дивізії під Бродами, свій полон і переживання в советських таборах полонених. Він відтворив тодішню атмосферу і психологію молодого дивізійника. Праця Павла Грицака є важливим вкладом в історичну мемуарну літературу, зокрема до важлива для дослідів історії Дивізії «Галичина», яка відіграла важливу ролу в історії Другої світової війни. Одночасно спогади є унікальним історичним першоджерелом до біографії Павла Грицака. Він планував свої спогади доповнити, але передчасна смерть перервала цей задум. Спогади появилися вже після смерті історика. В історичній мемуарній літературі *Везі і кулемети* належать до унікальних творів-спостережень учасника подій, молодого українського дивізійника, який повністю посвятив своє життя Батьківщині.

Найобширнішою друкованою працею була монографія Павла Грицака про Галицько-Волинську державу¹⁷. Дослідження Галицько-Волинської Держави на загал було доволі занедбане істориками на еміграції. Павло в «Передмові» пише: «Після появи капітальних праць Грушевського ініціатива в східно-європейській історіографії – про це не може бути сумніву – перейшла в російські руки, а вбога українська медієвістика живе головню переживанням Грушевського»¹⁸. Зasadничо він мав рацію: за виїмком істориків В. Мацяка і М. Ждана цей період на еміграції майже ніхто спеціально не досліджував. Павло Грицак вирішив заповнити прогалину в українській історіографії і започаткував систематичні студії цієї другої середньовічної української держави, яка стала, як своєчасно писав Іван Крип'якевич, «важливим етапом в історії державницьких змагань українського народу»¹⁹. Галицько-Волинська Держава зберегла територіальну єдність і стала гідним продовжувачем державних традицій Київської Держави.

Також вплив на зацікавлення Павла мали родинні традиції –

його мама Людмила походила з Волині і Павло часто перебував там на вакаціях. Вже тоді він цікавився бувальщиною Волині і це також вплинуло на його пізніші дослідження Галицько-Волинської Держави.

Монографія історика була відповіддю на працю російського вченого В.Т. Пашути *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси* (1950), в якій фальсифіковано діяльність короля Данила та інших князів Галицько-Волинської держави. Як писав Павло, Пашуто вдягнув «Галицько-Волинську державу в «общерусский котелок» (с. 7). Праця Павла складалася зі вступу і 6 розділів: I. На порозі історії. Що таке Галицько-Волинська Держава; II. Галицьке князівство. Мономаховичі на Волині; III. Роман. Волинська монархія; IV. Волинсько-Галицька Монархія частина перша); V. Волинська-Галицька Монархія (частина друга); VI. Сумерк і кінець. Бібліографія закінчувала цю монографію. В «Передмові» історик писав, що головним завданням праці, було дати «модерному читачеві короткий, але стислий огляд нашої історії в тринадцятому та першій половині чотирнадцятого століть та ввести в науковий обіг низку дотепер невикористаних або замало використаних джерел»²⁰. Він добре вив'язався із свого завдання. В той час його монографія була однією з найкращих праць про Галицько-Волинську державу.

У заключенні дослідник пише: «Галицько-Волинська Держава – це лиш традиційна форма на означення української ж державності 14 століття, коли під напором Степу – українське населення зосередилося в півн.-західній частині української території. Вона ніяк не є **першою** українською державою, лиш одним із звен у розвої українського історичного процесу. Вона не належить якійсь окремій вітці українського народу, а є *власністю українського народу, як цілості. Галицько-Водинська Держава була частиною тодішньої духової Європи, «Комунітас Христіяна»*, і після подій середини 14 століття, продовжує існування в складі Великого Князівства Литовського, хоч Галичина дістається Польщі»²¹. Рецензентами монографії були Н. Андрусак і О. Оглоблин, які дали позитивні відгуки. Олександр Оглоблин писав, що в особі автора маємо нового «молодого, безперечно талановитого, з великою ерудицією й науковою метою дослідю, історика українського Середньовіччя, а в його «Галицько-Волинській Державі» *дуже цінну наукову працю...*»²². Окрему увагу історик присвятив дослідженню київських земель після татарського погрому 1239-40 років²³. Він обговорює питання переходу Київських земель в склад Галицько-Волинської держави. Ці праці Грицака

заслужують на окреме обговорення.

Досліджуючи історію передкиївських державних формацій і праукраїнський союз антських і пізніших племен, молодий дослідник приходить до висновку, що українські племена творили політично-військовий союз в 4-7 ст. (поляни, деревляни, дуліби і хорвати) і цей союз був предтечею Київської Русі²⁴. На думку історика, політичну історію України сьогодні ніяк не можна зачинати від традиційного 9 стол., хоч і не можна пов'язати її з якою-небудь політичною формацією, старшою за 4 ст. по Хр. Окрему увагу історик присвячує Литовській добі в історії України²⁵. Грицак доводить у своїх працях, що український нарід має природне право на «співвласність» історичного процесу Великого Князівства Литовського²⁶.

Пізніше історик опрацьовував докторську дисертацію про князя Глинського. Він аналізує повстання братів Глинських, які в 1508 році виступили проти Великого Князівства Литовського і, базуючись на історичних джерелах, висуває гіпотезу, що Глинські бажали «прямо відновити Київську державу»²⁷. Одночасно він досліджує генезу і ранній розвиток української козащини у зв'язку з Молдавським князівством. Пригадую, що Павло був добрим полеміком. Ми обмінялися в пресі думками на цю тему і хоч заступали різний підхід, в статтях значно доповнили літературу, присвячену козацьким походам в Молдавію в 16 столітті²⁸.

У своїх працях Павло Грицак завжди наголошував тяглість українського державного історичного процесу в різних періодах історії України. Наукові праці Павла Грицака заслуговують на обширне джерельне обговорення. На окрему увагу заслуговують його наукові рецензії і публіцистичні статті, присвячені українським і неукраїнським історикам і різним періодам історії України. В розмовах і в листах Павло Грицак говорив, що його головною мрією і ціллю життя є написати джерельну порівняльну історію Східної Європи, «щоб врешті, – як він писав О. Оглоблину, – бодай можна буде поставити під дискусію міти і реалії української, російської і білоруської історії»²⁹. Це була задушевна мрія винятково здібного молодого історика Павла Грицака, яку він вже не зміг зреалізувати. Його книжки *Вежі і кулети* і *Історія Галицько-Волинської Держави* появилися уже по смерті історика. Його передчасна смерть була правдивою трагедією для родини й історичної науки. Павло належав до передових молодих українських істориків в діяспорі. Наша коротка стаття тематично обмежена і лише служить нагадуванням про історика, дивізійника і громадського діяча, яке віддав своє жит-

тя і творчість Батьківщині.

На нашу думку, тривалим відзначенням світлої пам'яті історика було б видання збірника наукових праць Павла Грицака, розкинутих по різних виданнях. Це плянував зробити Іван Лисяк-Рудницький ще 1985 року, але, на жаль, це не було зреалізоване. Тепер настав час, щоб цей задум зреалізувати і заповнити прогалину в українській історичній науці.

ДОДАТОК

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПАВЛА ГРИЦАКА

Цей список уложений на основі одержаних бібліографічних матеріалів від пані Людмили Грицак і д-ра Петра Грицака, брата Павла, за що складаємо щиру подяку. Також, в міру можливого, перевірено деякі матеріали де візу.

І. Праці історика

Вежі і Кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону). Львів; Нью Йорк: Видання пластового куреня Ватаги «Бурлаків», 1995, 164 с.

Вежі і Кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону). Мюнхен, 1959, 148 с.

Галицько-Волинська держава. Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка і Видавництво «Обнова», 1958, 176 с.

«Kazemzaden Firus. The Struggle for Transcaucasia: 1917 – 1921. New York, 1952 [Rev. by P. Hrycak]», *The Annals*, 1952, vol. 2, No. 2, p. 337-340.

«P. Rhode. Die Ostgrenze Polens» [Rev. by P. Hrycak], *Kiiv*, 1957, ч.4, с.169-172.

«The Origin of Russia, by Henryk Paszkiewicz» [Rev. by P. Hrycak], *The Ukrainian Quarterly*, Vol. XI, №2.

«Важна праця американського знавця радянських національних відносин (рец. на працю: Р. Пайпс. The Formation of the Soviet Union)», *Розбудова держави*, 1954/55, ч. 4 (15), с.47.

«Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна* (Чикаго), 1954, ч.6, с.5-10; ч.9, с.12-15.

«Волинь», *Енциклопедія українознавства*, т.1, с.306-307.

«Володимир I Великий», *Енциклопедія українознавства*, т.1, с.311-312.

«Данило Романович», *Енциклопедія українознавства*, т.2, с.487-488.

«До питання про третій центр Руси», *Київ*, 1955, ч.2, с.81-86.

«Київщина на татарському погромі», *Розбудова держави*, 1954, ч. 3 (14), с.17-26.»Кий, князь Київський, легенда чи дійсність», *Київ*, 1955, № 1, с.285-288.

«Кілька думок про початки Київської Руси (зі студій над початками Української Державности)», *Літературна Газета*, 1958.

«Культ Скандерберга на Україні», *Свобода*, 1953, ч.221-224.

«Місце молдавських походів у ранній історії козачини», *Самостійна Україна*, 1954, ч.1-2, с.9-13.

«Новий промінчик світла», *Київ*, 1955, № 2, с.76-78.

«Нові праці з історії пізнього середновіччя в Східній Європі», *Українська літературна газета* (Мюнхен), 1957, ч.1 (19), с.8.

«Передкиївські державні формації на Україні», Київ, 1955, № 3, с.126-130.

«Про українську державність за середновіччя», *Українська літературна газета* (Мюнхен), 1958, ч.6, с.8.

«Про Українську Державність за середньовіччя», *Літературна газета*, ч. 6, 1957.

«Проф. Г. Пашкевіч про формування українського народу», *Українська літературна газета*, 1957, ч.8 (26), с.7.

«Професійне Студентське товариство перед новими проблемами», *Обнова*. Мюнхен, ч. 1, 1949 (підпис В. Мерос).

«Соловійов про Русь», *Київ*, 1957, № 1, с. 41-43.

«Теодорит, митрополит київський і його доба», *Розбудова держави*, 1954, ч. 2 (13), с. 4-10.

«Чиєю Державою було Велике Князівство Литовське?», *Свобода*, 1953, ч. 37-44.

«Ще про Київщину після татарського погрому», *Розбудова Держави*, Рік VII, 1955, ч.1 (16), с.17-20.

II. Дослідження та згадки про Павла Грицака

Chronicle. [Historian Section. Hrytsak P. The 100th Anniversary of the Crimean War], *The Annals*, 1957, vol. 5, No. 2, 3, p.1242.

Chronicle. [March 9, 1957. Grand Conference in honor of Taras Shevchenko. Hrycak P. George Washington's Ideas in Shevchenko's Creative Works], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1450.

Chronicle. [Historian Section. Hrycak. A Spanish Source of the Fourteenth century Pertaining to the History of Eastern Europe], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1451.

Pavlo Hrycak [Asknowledgments], *The Annals*, 1958, vol. 5/6, No.

4/1, 2, p.456.

Pavlo Hrycak [Obituary], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1447-48.

Любомир Винар. «Пам'яті історика Павла В. Грицака», *Америка*, №19, 10 травня 2008, с.19;

Л. Винар. «Історик з Божої ласки...» (Світлій пам'яті Павла Грицака)», *Свобода*, №18, 2 травня 1998, с.256 (також цю статтю в поширеному форматі видруковано в *Гомоні України*, №21, 2 червня 2006 р., с.8);

Осип Кравченко. «Належить до незабутніх», *Там же*, с.25;

Петро Грицак. «У 40-ліття смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1998, с.19-22;

М. Андрусак. «Скошений цвіт. (До першої річниці смерті молодого історика бл. п. Павла Грицака)», *Гомін України*, №27, 27 червня 1959;

[М. Ветухов]. «Пам'яті Павла Грицака», *Бюлетень УВАН у США*, №19, серпень 1958, також в *Свободі*, 1958, № 66, 8 квітня 1958 року, с.6-7;

О. Городиський. «Вступне слово», Павло Грицак. *Везі і кулемети. Спогади*. Мюнхен, 1959.

В історіографії Олександра Оглоблина є коротка згадка про п. Грицака (О. Оглоблин. «Українська історіографія 1917 – 1956», *Український Історик*, 2004/2005, т. ХLI/ХLII, ч.3-4 (163-164)/1(165), с.214.

Олексій Ясь. «Грицак Павло Євгенович», видрукована в *Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник*. Вип. 2, ч. 2. Київ: Інститут історії НАН України, 2004, с.125-126.

Джерела та література:

¹ З інформативних статей згадаємо: Любомир Винар. «Пам'яті історика Павла В. Грицака», *Америка*, №19, 10 травня 2008, с. 19; Л. Винар. «Історик з Божої ласки...» (Світлій пам'яті Павла Грицака)», *Свобода*, №18, 2 травня 1998, с. 256 (також цю статтю в поширеному форматі видруковано в *Гомоні України*, №21, 2 червня 2006 р., с. 8); Осип Кравченко. «Належить до незабутніх», *Там же*, с. 25; Петро Грицак. «У 40-ліття смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1998, с. 19-22; М. Андрусак. «Скошений цвіт. (До першої річниці смерті молодого історика бл. п. Павла Грицака)», *Гомін України*, №27, 27 червня 1959; [М. Ветухов]. «Пам'яті Павла Грицака», *Бюлетень УВАН у США*, №19, серпень 1958, також в *Свободі*, 1958, № 66, 8 квітня 1958 року, с. 6-7; О. Городиський. «Вступне слово», Павло Грицак. *Везі і кулемети. Спогади*.

Мюнхен, 1959. В історіографії Олександра Оглоблина є коротка згадка про п. Грицака (О. Оглоблин. «Українська історіографія 1917 – 1956», *Український Історик*, 2004/2005, т. XLI/XLII, ч.3-4 (163-164)/1(165), с.214. Також коротка стаття Олексія Яся «Грицак Павло Євгенович», видрукувана в *Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник*. Вип. 2, ч. 2. Київ: Інститут історії НАН України, 2004, с.125-126.

² Маємо на увазі видання Людмили Грицак *Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака*. Кліфтон. Н. Дж. Видавець Павло Ямняк, 1968, 82 с.; Петро Грицак. *Спогади. Листування. Публіцистика*. Перемишль: «Перемиська бібліотека» Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі, 2006, 768 с.

³ Тут в першу чергу треба з подякою згадати п. Дарію Грицак-Самотулку, яка прислала короткі спогади про Павла і відбитки деяких документів, д-р Петра Грицака, який прислав матеріали про свого брата і відбитки різних листів, включаючи листування з проф. Олександром Грановським, листи Павла Грицака до д-ра Романа О. Климкевича, Володимира Кубійовича і лист Павла до Петра з 1 травня 1944 року та інші матеріали, д-р Марії Фішер-Слиж, сестри дружини Павла, яка прислала короткі спогади. Також ми перепроводили інтерв'ю з членами куреня «Бурлаки», до якого належав П. Грицак, зокрема з Володимиром Шарком, Ігорем Гриневичем, Олексою Біланюком, Богданом Винарем та іншими «Бурлаками», які поділилися своїми спогадами.

⁴ Людмила Грицак. «Життєпис Павла Грицака», 2 арк. (машинопис). Архів Л. Винара.

⁵ Петро Грицак. «Павло П. Грицак – у 50-ліття смерті», с. 12 (машинопис). Архів Л. Винара. Про родинне життя в домі Грицаків знаходимо цінні інформації в спогадах Петра Грицака. *Спогади. Листування. Публіцистика*. Перемишль, 2006, с.9-33.

⁶ Людмила Грицак. *Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака*. Накладом Людмили Грицак, 1968, с. 38. Авторка пише, що сини добре вчилися і дістали добру підготовку і, наприклад, вже малими хлопцями вивчали французьку мову.

⁷ Петро Грицак. «У 40-ліття від смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1988, с.19-20. В статті знаходимо важливі інформації про побут Павла в Дивізії, його полон і звільнення в 1945 році, як польського громадянина.

⁸ Людмила Грицак, цит. пр., с. 48.

⁹ В своїх коротких записках вона пише про Павла, як людину: «... був лагідний, радісний, мав багато товаришів...». Був «дуже добрим чоловіком і батьком. Він дуже любив свою родину». (Архів Л. Винара. «Спогади про Павла Грицака дружини Дарії», с. 1. (Машинопис)).

¹⁰ «Personal Data on Paul B.V. Hrusak», р.1 – короткий офіційний жит-

тепис П. Грицака. (Копія зберігається в Архіві Л. Винара).

¹¹ Oskar Halecki (1891 – 1973) – провідний польський історик, авторитетний дослідник середньовічної історії Польщі і Литви, професор Варшавського університету, згодом – Fordham University та Columbia University. Почесний доктор Ліонського, Монреальського, Фордгемського та ін. університетів. Автор численних праць. Приязно ставився до українських студентів і співпрацював з українськими дослідниками в УВАН.

¹² В листі з 20 травня 1955 В. Кубійович писав: «Вітаю Вас як нового співробітника. Про справи в ЕУ II в офіційному листі. Тут лише просимо: низку неясних проблем, зв'язаних з працею в ЕУ II розв'яжемо при допомозі кореспонденції і тому питайте мене, дискутуйте, давайте проекти...». (Архів УІТ). Копію цього листа ми одержали від п. Дарії Грицак-Самотулки.

¹³ Президентом Ukrainian Technical Institute in New York, був проф. А. Архімович, дійсний член, а згодом президент УВАН. Історика запросили на позицію викладача – Lecturer of History of Ukraine. («Офіційне запрошення з 18 січня 1958 року». Архів УІТ. Копію запрошення одержано від п. Дарії Грицак).

¹⁴ Дарія Грицак-Самотулка. «Спогади про Павла Грицака», с. 1. (Машинопис). Архів Л. Винара. Пані Дарія пише, що Павло «радо ділився зі мною думками й плянами про докторську працю у проф. О. Галецького на тему про Михайла Глинського (на жаль, її нема в мене)».

¹⁵ Павло Грицак, *Вежі і кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону)*. Мюнхен: Видання Братства кол. вояків 1-шої Української Дивізії УНА, 1959, 148 с. Друге видання спогадів появилося накладом пластового куреня «Ватага Бурлаків». Львів; Нью Йорк, 1995, 163 с. Пані Людмила Грицак пише, що цю свою працю Павло назвав просто «Спомини», а видавці від себе додали «Вежі і кулемети». (Людмила Грицак, цит. пр., с.4).

¹⁶ Павло Грицак. *Вежі і кулемети*, цит. пр., с.11.

¹⁷ Павло Грицак. *Галицько-Волинська Держава*. Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА, Видавництво «Обнова», 1958, 176 с.

¹⁸ П. Грицак. *Галицько-Волинська Держава*, с.6.

¹⁹ Іван Крип'якевич. *Галицько-Волинське Князівство*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999, с. 5.

²⁰ Павло Грицак, цит. пр., с.7.

²¹ Там же, с.153.

²² Олександр Оглоблин. Павло Грицак: Галицько-Волинська Держава. Нарис політичної історії та огляд проблематики. Нью Йорк, 1954, 184 с. і X с. (Машинопис, с.3). Рецензія написана 9 серпня 1955 році і зберігається в архіві О. Оглоблина. У листі до О. Оглоблина з 1.9.1955

року, Павло Грицак писав: «Саме скінчив я вчитання Вашої рецензії машинопису моєї праці про Галицько-Волинську Державу. Ваша рецензія – незвичайно важлива для мене річ. Вона не тільки основна й прецизна, але вона покриває такі деталі, що просто наближається до зрєдагування цілої праці... з Вашої оцінки я буду нераз черпати вказівки й на будуче». (Архів УІТ, Фонд О. Оглоблина).

²³ П. Грицак. «Київщина по татарському погромі», *Розбудова держави*, ч. 3 (14), 1954, с.17-26; він же. «Ще про Київщину після татарського погрому», *Розбудова держави*, ч. 1 (16), 1955, с.17-20; він же. «Теодорит, Митрополит Київський і його доба», *Розбудова держави*, ч. 2 (13), 1954, с.4-10.

²⁴ П. Грицак. «Передкиївські державні формації на Україні», *Київ*, ч. 3, 1955, с.130.

²⁵ П. Грицак. «Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна*, ч. 6, 1954; ч. 9, 1954, с.12-15.

²⁶ Там само.

²⁷ Див.: «Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна*, ч. 9, с.13.

²⁸ «Місце молдавських походів у ранній історії козаччини», *Самостійна Україна*, ч.1-2, 1954, с.9-13.

Любомир Винар, «Дещо про Молдавію, козацькі походи і публіцистику в історіографії», *Самостійна Україна*, ч.6, 1954, с.16-18.

²⁹ В листі до О. Оглоблина з 7 січня 1957 році Павло Грицак писав: «При кінці 1957 року скінчу збирання т.зв. кредитів для докторату й думаю оглянутися за якоюсь учительською посадою... При вчителюванні легше мабуть врешті зайнятися виробленням пляну *моєї вимріяної праці – написати порівняльну історію сх. Європи, такої, щоб нарешті бодай поставити під дискусію політичні міти й реальності укр., рос., і білоруської історії*. Очевидно, що поки що це в сфері мрій» (підкреслення мої – Л. В.). Архів О. Оглоблина. Треба згадати, що в цьому часі молоді історики плянували впровадити нову схему історії України, у значній мірі доповненої і продовженої схеми Грушевського, але цей задум лише частинно зреалізовано. В УВАН плянувалося відбуття окремої сесії, присвяченої історичній періодизації і термінології. П. Грицак, І. Лисяк Рудницький і Л. Винар були промоторами цієї справи.